

Úvod do romantismu a biedermeieru

(z knihy Česká literatura od počátků k dnešku,

autorkou kapitoly je Jaroslava Janáčková)

Romantismus – biedermeier

V třicátých letech má nové české písemnictví zakladatelské kroky za sebou. Období Josefa Dobrovského od konce 18. století ustavilo normy českého spisovného jazyka, probudilo zájem vzdělanců o národní dějiny i o česky psanou literaturu. Josef Jungmann a jemu blízcí vytyčili ideu národa jako individuality, jež je s to obohacovat národy jiné a spolupracovat s nimi. Kultura pěstovaná v národním jazyce měla poskytnout všem uživatelům češtiny průpravu pro výkon zaměstnání srovnatelnou s průpravou uživatelů němčiny.

Jungmannův program národní klasičnosti ukládal literatuře, aby ze života národa vycházela a do života národa vcházela. Národní literaturu ovšem Jungmann a jeho okolí poněkud limitovali. Chápali ji jako produkci pro vlastní domácí prostředí, jež bude uchráněna zříštné „trhovosti“, konzumní četby, ale také se obejde bez výkonů výlučných, obrácených k nepočetným adresátům. Omezující tlak tohoto programu se poprvé markantně projevil v přijetí Máchova Máje, opakoval se později.

Až dosud měla poezie předstih před prózou. Mladý Jan Kollár pokládal básníka za proroka, jehož hlas se rozléhá „na poušti“ a který hraje na neúplný nástroj: „Hráme klavír, jenž snad strun v sobě ještě nemá.“ I když takto naříkal, byl Kollár plný důvěry v kladné účinky velkého snažení a vlastní výzvy. A jeho *Slávy dcera* vyvolávala dlouhodobou ozvěnu. Po *Rukopisech královédvorském a zelenohorském* znamenal *Ohlas písní ruských* F. L. Čelakovského vážný krok k hrdinské epice, která měla dodávat lesku a ducha emancipačnímu hnutí Čechů.

Třicátá léta začala vznešené ideály jungmannovců porovnávat se skutečností. Ve středu pozornosti stanul člověk jako konkrétní jedinec, včleněný do běhu žití a je prožívající. Krásná próza začala vyrovnávat krok s poezií.

LITERATURA

Dějiny 2, 1960.

205

ROMANTISMUS
– BIEDERMEIER

1. KDO JE BÁSNÍK

V čase, kdy do české poezie přicházel K. H. Máchy, již dozněly spory o to, jakým veršem se má psát poezie: jestli další české básnictví bude zkoušet časomíru, anebo se soustředí k zjemňování slabičně přízvuchného verše, popřípadě se poohlédne po zpěvnosti u verše folklorního. Poezie se přiklonila k slabičně přízvuchnému (syllabotónickému) verši. Vypracovala si rozměry a kombinace, které dovolovaly vyjadřovat odstíněné prožitky, tlumočit konflikty srdce a rozumu, duše a světa.

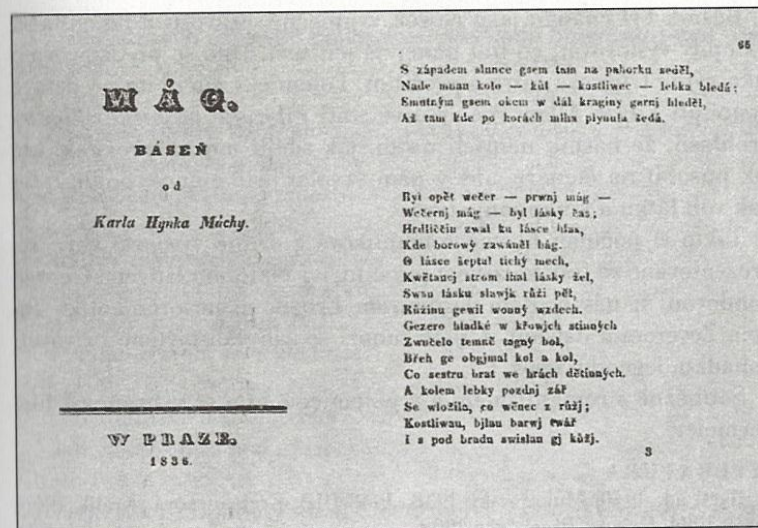
Na pořad dne se nyní dostaly debaty o tom, kdo vlastně je básník a co se čeká od jeho slova. Kritice byla podrobena ohlasová metoda, která se snažila novou národní poezií tvořit nápodobou lidové písně. Básník a satirik Josef Jaroslav Langer přiznal opodstatněnost ohlasové parafráze v epice. Prohlásil však, že „k smíchu vede“, když si „hraje básník na sedláka“ a nemluví za sebe. Takto odmítl ohlasové napodobení lidové písně v lyrice. Obrat od nadosobního k subjektivnímu rezolutně požadoval K. Sabina: „Sprostá písnička není národní zpěv,“ prohlásil v Květech 1835, „a nastupování za jinými není původnost... Básník v dílech svých veškerým duševním životem se objeviti musí...“

Tak se ohlašoval romantismus.

2. ROMANTISMUS

Romantismus tlumočil nárok jedince na volnost a na ničím neomezované jednání. Dobíral se porozumění pro lidské nitro, touhu, sen i nejasná tušení a vůbec pro podvědomí (věnoval pozornost snu, halucinaci, vášni, intimním erotickým prožitkům). Obhajobu individuality vztahoval také na národ, na jeho svěbytnost i snahy po sebeurčení. Současný svět, plný politických převratů a změn ve způsobu života, se romantikům jevil jako cosi rozbitého a chaotického, co se dožaduje nového uspořádání. K tomu mělo vydatně přispívat umění.

Umělecké tvorbě se přisuzovala schopnost uchopovat ve zlomkovitém podstatné, v chaosu řád. Prostředkem k tomu se jevila intuice a obraznost. V práci s jazykem to znamenalo zaměření na víceznačnost slov, na obrazná pojmenování, na zvukové ladění vět a veršů, jež měly připomínat hudbu. (Hudba se v hierarchii jednotlivých umění stavěla nejvyšší.) Od čtenáře se očekávala schopnost rozumět napovězené. K. H. Máchy vyzýval úvodem ke své *Pouti krkonošské* čtenáře, aby „pilně“ naslouchali: „Neb jak slova jenom vypustíte, nikdy víc mně neporozumíte.“

Titulní list a stránka 1. vydání Máchova Máje

Smysl romantiků pro kontrasty se promítal do přehodnocování „vysokého“ a „nízkého“, a to na všech úrovních. Kat se, jak je známo z Máchova *Křivokladu*, mohl cítit jako král (a měl ambice se jím stát). Loupežník, hrdina tzv. pokleslé, triviální literatury, se stal hrdinou reflexivní lyricko-epické básně *Máj*. Jediná ideální čtenářka pro ojedinelého básníka v Máchově *Marince* žije na pražské periferii, na chudém Františku, a umírá krátce po osobním sblížení s autorem, kterého přivolala svým obdivem.

Zalíbení v tajemném nacházelo svůj výraz v motivech jezer a noci. Luna a hvězdy na nočním nebi byly znamením nedosažitelnosti, výrazem marné touhy člověka překonat tíhu pozemského určení a dotknout se ideálu. Poutník, role v předchozí sentimentální literatuře využívaná pro citově zaujaté pozorování krajiny a prostorů, se u romantiků ocitl na cestách mezi životem a smrtí, mezi neutěšenou skutečností a mezi ideálem neznámo kde. (V Máchových *Cikánech* opouští mladý cikán Kokořínsko, když seznal, kdo byla jeho matka i jeho otec a že se jeho otec choval k matce jako bezcitný ukrutník; proto nepřijme bohatství z jeho závěti a odchází v neznámou dálku.) K oblíbeným motivům romantiků patří dálka, kde země a nebe splývají v nerozlišitelnou modř. Vysoké hory spadající do údolí dávají výjimečnému romantickému snivci procítit nadhled nad všedností i útrpnost s ní.

Básník byl chápán jako člověk výjimečné citlivosti a imaginace, schopný vyslovovat, co jiní nanejvýš jen tuší. Dílo se představovalo jako výraz tvůrce nitra a prožitků. Polemicky vůči této představě vystoupil Edgar Allan Poe. Ve své stati *Filozofie básnické skladby* prohlásil, že básník nemyslí na to, jak sdělit mocný prožitek, ale jak působit na čtenáře, aby v něm vyvolal jisté emoce; podle toho pak volí látku a komponuje text.

Takto si počínali hlavně romantikové z druhé vývojové vlny, reprezentované ve francouzském písemnictví Viktorem Hugem, George Sandovou, u nás Karlem Jaromírem Erbenem, novoromantiky Juliem Zeyerem a dalšími. Z nich mnozí se zabývali mýtem, oživovali pohádku, legendu, epos.

Souběžně s romantismem a v polemice s ním se vyhraňoval biedermeier.

LITERATURA

Hartl ad. 1940; Mukařovský 1938, 1948 (III); Grebeníčková, Králík 1966; Vašák 1986; Hrbata, Procházka 1992.

3. BIEDERMEIER

Označení tohoto dobového slohu pochází z německé parodie, která koncem padesátých let 19. století zesměšňovala opatrnickví a apolitičnost z času od porážky Napoleona roku 1815, která podle představ vítězů zastavila postup Evropy k demokracii, až po revoluční rok 1848. Pojmenování se později vžilo k označení hmotné kultury a nábytku z oné doby. Pak se podobné znaky začaly zjišťovat v malířství a nakonec i v krásném písemnictví. Zde pro nás slovo biedermeier pojmenovává významnou část beletrie, která – polemicky vůči Máchovi – mířila k výchově nevýbojného, obětavého a družného Čecha a k jeho ušlechtilé zábavě. Takto orientoval svou literární práci Josef Kajetán Tyl, autor deklamovánek a humoresek František Jaromír Rubeš, v lyrice Boleslav Jablonský (*Písně milosti*, 1841).

Biedermeier miloval uzavřené prostory, nevzrušivé děje a vyrovnané povahy. Vyhledával zátiší a závětrí útulných krajín a domácností. Před románem preferoval malé formy: povídku, obrázek, črtu, pohádku, baladu, humoresku. Tíhl k idyličnosti. Rozvinul lidovou hru se zpěvy, kterou divadlo získávalo obecnost z drobného měšťanstva a řemeslnictva. Láska k vlasti mohla být pojata jako něco, co okruh domácích ctností obyčejného člověka doplňuje a zdobí. Čím lze vyniknout mezi sobě rovnými a sdružovat je.

V nadsázkách takoveto pojetí češství vyzývala *Společná píseň* Čelakovského:

Za dnů mladosti kdo radostné
modlám cizím se nekoříš,
kdo k dceři nevinné, milostné
z rodu českého zahoříš,
hotov s ní životem se bráti,
dar zdárných dítek vlasti přáti:
tys bratr náš, tys bratr náš,
ty v blahu svém se nezklamáš!
[...]
kdo mělnické a žernosecké
nad vlaské ctíš a nad německé...

Nejtrvalejší hodnoty vydal biedermeier v lidové veselohře se zpěvy, předchůdkyni moderního muzikálu. Tento útvar se bohatě rozvinul ve Vídni. Na tvůrce vídeňské lidové hry se zpěvy (Ferdinand Raimund, 1790–1836; Johann Nepomuk Nestroy, 1801–1862) navazoval u nás J. K. Tyl.

Biedermeier se od romantismu zásadně lišil pojetím autora a čtenáře. Autor zdůrazňoval svou obyčejnost, příslušnost k lidem, o nichž píše a jež oslovuje. Čtenář měl být baven, povzbuzován i vychováván. Počítalo se s jeho návykem na náboženskou výchovu, osvícenskou převýchovu a na populární četbu, vždycky nějak tendenční. Schopnost přijímat beletrii jako výchovné poselství se tedy oceňovala jako znak dobrého čtenářství.

LITERATURA

Jirát 1978; Balvín, Pokorný, Scherl 1990; Tureček 1994, 1996.

4. NAPĚTÍ BIEDERMEIERU A ROMANTISMU

První kritikové *Máje* měli na mysli čtenáře jako člověka omezeného rozhledu, pokorného ducha, citově zaujatého pro ideu národa či pro autoritu Boha – a v těchto směrech ovlivnitelného. Proto J. K. Tyl přiznal, že *Máj* je báseň krásná, ale pro českého čtenáře nevhodná. Další dodali, že *Máj* je českému čtenáři až nebezpečný svým neznabožstvím a pesimismem. Navíc Tylovi, Chmelenskému i Tomíčkovu vadilo, že Máchovou básní proniká do české poezie nezvyklý útvar, který se Byronovým vlivem rozšířil i jinde, lyricko-epická povídka.

Kde byli stoupci máchovského romantismu, že se *Máje* nezastali? Existovali, ale bylo jich méně než publika laděného biedermeierovsky. Byli zatím bez vlastních časopisů. Stačili *Máj*, vydaný vlastním nákladem autora, rozkoupit, ne však zatím svou představu básnictví a svou pozici veřejně hájit. Předčasná a nenadálá Máchova smrt krátce po vydání *Máje* tuto asymetrii ještě zesílila. A tak první vážná obhajoba K. H. Máchy a jeho díla z pera Karla Sabiny vyšla až roku 1845 (jako úvod k zahajovaným, ale nedokončeným Máchovým spisům). Teprve pokolení, které vstupovalo do českého písemnictví v letech padesátých, učinilo z *Máje* symbol vlastní odvahy.

LITERATURA

Vašák 1981; Macura 1995.

5. KRITIKA BIEDERMEIERU

Uprostřed čtyřicátých let zaútočil na biedermeier jako typ literatury a životního postoje Karel Havlíček Borovský. Učinil tak nejen kritikou Tylova *Posledního Čecha*, ale důrazněji svými *Epigramy* (1845) a parodiemi. Parodií na *Společnou píseň* Čelakovského zesměšnil krotkou přizpůsobivost a mělká měřítká češství:

Za dnů mladosti kdo radostné
již za děvčaty rád chodíš,
a jak se ti na bradě octne
jen první vous, hned se ženíš;
[...]
Kdo věren bohu, církvi, králi,
co pravý Čech a vlastenec,
Schuhmachermeistera v peci spálí
a nad krám píše: „Já jsem švec;“
[...]
Kdo pro vlast svou rázně a zdárně
píšeš a jíš a tancuješ
a vlasti své v pražské kavárně
celý život obětuješ;
kdo raděj doma jídáš buchty,
než bysi jinde zpíval z kruchty,
tys bratr náš, ty jsi kubík...

Současně vzal Havlíček proti Tylovi v ochranu Boženu Němcovou. Tyl nabádal začínající autorku v recenzi *Národních báchorek*

a pověstí z roku 1845, aby se raději věnovala náročnější novele než pohádce. Naproti tomu Havlíček povzbuzoval nadanou vypravěčku, jen ať se dále věnuje tomu, co umí, a ne nějaké tendenční novelistice, že čtenář potřebuje víc krásu než výchovu. Havlíček totiž odmítl činit čtenáře objektem výchovy. Pochopil ho jako partnera v poznávání a v akci, jako samostatnou osobnost, jež ke svému duchovnímu rozvoji potřebuje i skutečnou poezii.

Takto svůj ideál čtenáře objasnil v *Kapitole o kritice* (1846). Předtím ve jménu strážlivě a kriticky uvažujícího čtenáře odmítl tendenční novelu, jakou byl Tylův *Poslední Čech*.

Karel Havlíček napadal uprostřed čtyřicátých let biedermeierovskou literaturu, vázanou na životní sebeuspokojení Čechů, snad ve všech jejích principech. Vycházel přitom už ne z pozic máchovského osamělce a buřiče; dovolával se soudného občana, který na sebe přijímá spoluodpovědnost za rozvoj demokratické společnosti. Potřebuje tedy vědět, jak si stojí sám a jeho okolí; věcné pozorování a kritický soud je mu předpokladem zdárného jednání.

7. PODNĚTY

Co nového vnesli do české literatury spisovatelé od třicátých let:

Napětí romantismu, *biedermeieru* a klíčícího realismu – napětí funkce a hodnoty sebevyjadřovací (expresivní), výchovné (apelativní) a poznávací. Vrcholná literární díla (*Máj*, *Babička*, *Kytice*, *brněnské satiry*) nabyla svých nezaměnitelných hodnot také tím, že toto napětí vstřebávala i vyvolávala. Stala se inspirací pro další literární vývoj, v němž se na různých úrovních vracel podobný svár sebevyjádření, výchovnosti a poznávací funkce.

Kontrastní představu adresáta. Jednou jím byl čtenář světového písemnictví, vychutnávající tajemství slova a náznaku (*Mácha*). Jindy to byl obyčejný člověk milující pohodu, ale otevřený povznesení podle „ducha času“ (*Tyl*). A opět jindy obyčejný člověk, který se

znal potřebu kritického úsudku a věcnosti, vzdělání a sebevzdělání pro vlastní vzestup uvnitř občanské české společnosti (*Havlíček*). Představa adresáta u *Němcové* a u *Erbena* naznačené spektrum obohacuje o milovníka zázračných a krutých příběhů a bájí, zakotvených v „dávnou“ a dožadujících se sluchu živoucích.

Konfliktní vztah vůči ústní lidové slovesnosti. Její napodobování cestou ohlasu odmítli v *lyrice*, připouštěli a pěstovali ji v *epice*. Vedle *epiky* veršované věnovali zvýšenou pozornost *pohádce* žijící v ústním vypravování. *Pohádka* jim byla cestou k *mýtu* (*Erben*) i východiskem k obrazům života (*Němcová*) a k *lidové hře se zpěvy* (*J. K. Tyl*).

Zapojení spisovatelů do *žurnalistiky*. *J. K. Tyl* a *K. Havlíček* položili základy moderního *publicistického* stylu. V *novinářské* činnosti využívali svých *beletristických* schopností; *noviny* ovšem jejich literární práci *subjektivně* i *objektivně* konkurovaly.

Čtenářská obec získávala rozpětí nejvyšší, nízké a průměrné náročnosti; tříbil se průměr. Avšak předpoklad, že se rozvine *komunikace slovanská* (že si uživatelé jednotlivých slovanských jazyků budou navzájem kupovat a číst časopisy a knihy), se hroutil. Zásadou „nejprve Čech a pak teprve Slovan“ vyhlásil *Havlíček* v roce 1845 *mobilizaci sil* k řešení domácí situace z vlastních zdrojů, *prvořadost češtví před slovanstvím*. Současně *Štúrova* *odluka* vytyčila nárok na vlastní spisovný jazyk *Slováků*, neztotožnitelný s češtinou. Takto se *komunikační* *sféra literatury* pěstované v českém jazyce ohraničovala, a nešlo o stav *chvilkový*.